

Komentar in karta: 3/12

SLA V289A.01 'držalo (ročice) pri plugu'

Danila Zuljan Kumar

1. Gradivo

Za pomen 'podolgovati del, nastavek pluga za držanje, prijemanje', knj. *ročice* (*i*) oz. *držalo* (*á*), obstaja v slovenskih narečjih vrsta poimenovanj, med njimi sta najpogostejši *ročica* (nekajkrat zapisana v besedni zvezi *plužna ročica*) in *držalo* z različicama *držal* in *držala*. Manj pogosta so poimenovanja *roke*, *roč* oz. *roča* z izpeljankami *ročnik*, *ročka*, *ročaj* in *priroč/preroč* ter *rog* z izpeljanko *rogelj*. Redko so zapisana poimenovanja *noge*, *manice*, *priželjc*, *plužnica*, *stegnjača*, *kozli*, *grifi*, *štilj* ter *držaj*.

V T127 je pojasnjeno, da je *zob* levi ročaj pri plugu, *pregljec* pa desni.

Odgovor *otka* v T381 in T382 z izpričanim pomenom 'orodje za odstranjevanje prsti, plevla s pluga' je pomensko neustrezen in zato nerelevanten. Ker za enak odgovor v T098 in T386 pomena ni mogoče zanesljivo ugotoviti, je tu leksem morfološko analiziran in prikazan na karti.

V T062, T065 in T067 plugov nimajo, zato tudi izrazov za 'ročice pri plugu' ne poznajo.

2. Morfološka analiza

roke (im. mn.) < **røk-ē* ← *røk-a* 'roka'

roč- (m.) < **rōč-b* (< **røk-j-b*) / **rōč-i* (im. mn.)

priRoč- < **pri-rōč-b* / **pri-rōč-i* (im. mn.) ← **pri-* 'pri' + **rōč-b* ($R \geq l$ po disimilaciji $r-r \geq r-l$ (Ramovš 1924: 78, 314) v T388–T389, T391–T392, T385, T397–T398)

priRočje < **pri-rōč-bj-e* ($R \geq l$ v T388)

preRoč- < **per-rōč-b* / **per-rōč-i* (im. mn.) ← **per-* 'skozi, preko, čez, k' + **røk-a* ($R \geq l$ po disimilaciji $r-r \geq r-l$ v T362, T374, T377, T382, T402–T404)

ročaj- < **rōč-aj-b* / **rōč-aj-i* (im. mn.)

ročala < **rōč-a-dl-a* ← **rōč-a-dl-o*

ročalnica < **rōč-a-dl-bn-ic-a*

roč- (ž.) < **rōč-a* (< **røk-j-a*) / **rōč-ē* (im. mn.)

roče pri drevesu < **rōč-ē pri derv-es-u* ← **rōč-a* + **pri* 'pri' + **derv-o*, rod. ed. **derv-es-e* 'drevo'

ročk- < **rōč-bk-a* / **rōč-bk-ē* (im. mn.)

ročic- < **rōč-ic-a* / **rōč-ic-ē* (im. mn.)

- plužn- ročic-** < **pluž-ɸn-a-j-a rɔč-ic-a* / **pluž-ɸny-j-ɛ rɔč-ic-ɛ* (im. mn.) ← **pluž-ɸn-ɔ* (← **plug-ɔ* 'plug') + **rɔč-ic-a*
- ročnik-** < **rɔč-ɸn-ik-ɔ* / **rɔč-ɸn-ik-i* (im. mn.) ← **rɔč-ɸn-ɔ*
- ročnice** < **rɔč-ɸn-ic-ɛ* ← **rɔč-ɸn-ic-a* ← **rɔč-ɸn-ɔ*
- rog-** (im. mn.) < **rog-i* / **rog-ɔje* / **rog-ov-i* ← **rog-ɔ* 'rog'
- rogje od pluga** (im. mn.) < **rog-ɔje otɔ plug-a* ← **rog-ɔ* + **otɔ* 'od' + **plug-ɔ*
- rožiči** (im. mn.) < **rož-it-i* ← **rož-it-ɔ*
- roglj-** < **rog-ɔl-ɔ* / **rog-ɔl-i* (im. mn.) / **rog-ɔl-ov-i* (im. mn.)
- držal-** < **dɔrž-a-dl-o* / **dɔrž-a-dl-a* (im. mn.) ← **dɔrž-a-ti* 'držati'
- držalce** < **dɔrž-a-dl-ɔc-e*
- držaj** < **dɔrž-a-j-ɔ*
- stegna** < **stegn-a* ← **stegn-o* 'stegno'
- stegnjač-**, nejasno, morda v zvezi s *stegna*
- plužnic-** < **pluž-ɸn-ic-a* / **pluž-ɸn-ic-ɛ* (im. mn.) ← **pluž-ɸn-ɔ* ← **plug-ɔ* 'plug'
- plužnjaki** < **pluž-ɸn-ak-i* (im. mn.) ← **pluž-ɸn-ak-ɔ* (< **pluž-ɸn-j-ak-ɔ*) ← **pluž-ɸn-ɔ*
- noge** (im. mn.) < **nog-ɛ* ← **nog-a* 'noga, stopalo'
- otka** < **otɔ-tɔk-a* ← **otɔ-* 'od, proč' + **tɔk-nɔ-ti* 'dotakniti se' (ESSJ II: 261)
- kozli** (im. mn.) < **koz-bl-i* ← **koz-bl-ɔ* ← **koz-a* 'koza'
- vile** < **vi-dl-ɛ* 'vile' ← **vi-ti* 'viti, navijati'
- zob** < **zɔb-ɔ* 'zob'
- ojnice** (im. mn.) < **oj-ɸn-ic-ɛ* ← **oj-ɸn-ic-a* ← **oj-ɸn-ɔ* ← **oj-e* 'oje'
- kljuke** (im. mn.) < **kľuk-ɛ* ← **kľuk-a* 'kavelj, kljuka'
- gredelj** < **grɛd-el-ɔ* ← **grɛd-a* 'bruno, tram'
- klešče** < **klěšč-ɛ* 'lesen primež'
- perače** (im. mn.) < **per-a-č-ɛ* ← **per-a-č-a* ← **pɛr-a-ti* **per-ɔ* 'tolči'
- plaznica** < **polz-ɸn-ic-a* ← **polz-ɸn-ɔ* ← **polz-ɔ* ← **pelz-ti* 'plezati'
- primež** < **pri-jɸm-ež-ɔ* ← **pri-jɛ-ti* **pri-jɸm-ɔ* 'prijeti'
- pregljec** < **prɛg-ɔl-ɔc-ɔ* ← **prɛti* (< **prɛg-ti*) 'vpreči, vprežem'
- priželjc** < **(prižl)-ɔc-ɔ* ← avstr. nem. *Prüsel* 'priželjc'
- prižljíči** (im. mn.) < **(prižl)-it-i*
- drogelj** < **drɔg-ɔl-ɔ* ← **drɔg-ɔ* 'drog'
- štilj** < **(stíl)-ɔ* ← srvnem. *stil*, nem. *Stiel* 'ročaj, držaj, držalo'
- manice** (im. mn.) < **(manic)-ɛ* ← trž. it. *maniza* 'kljuka, krmilo, ročica'
- mantije** < **(mantij)-ɛ* / **(mantije)-∅* ← furl. *mantie* 'ročaj, držaj'
- grifi** (im. mn.) < **(grif)-i* ← **(grif)-ɔ* ← nem. *Griff*, srvnem. *grif* 'ročaj, držaj'
- locne**, nejasno (ESSJ II: 147)
- ore**, nejasno

3. Posebnosti kartiranja

Kot enkratnice so kartirani leksemi *vile* v T032, *mantije* v T063, *plaznica* v T095, *zob* in *pregljec* v T127, *ojnice* v T141, *kljuke* v T148, *gredelj* v T186, *klešče* v T262, *perače* v T299, *primež* v T366 in *ore* v T404.

Kot enkratnica s *plug-* je kartiran leksem *plužnjaki* v T373.

Kot enkratnica s *stegn-* je kartiran leksem *stegna* v T248.

Kot enkratnica z *drž-* je kartiran leksem *držalce* v T146.

Kot enkratnici z *roč-* sta kartirana leksema *ročalnica* v T034 in *ročnice* v T117.

Kot enkratnica s *priRoč-* je kartiran leksem *priločje* v T388.

Kot enkratnica z *rog-* je kartiran leksem *rožiči* v T152.

Kot enkratnica s *prižlj-* je kartiran leksem *priželjc* v T364.

Kot enkratna besedna zveza z *rog* je kartiran leksem *rogje od pluga* v T152.

Kot enkratna besedna zveza z *roč-* je kartiran leksem *roče pri drevesu* v T236.

Kot tretji odgovor v posamezni točki so z znakom za komentar kartirani leksemi *ročala* v T030, *držala* v T090 in *držalo* v T234, *ročka* v T097, *roči* v T109 in *roč* v T148, *roglji* v T133, *ročaji* v T152 in *ročaj* v T234, *ročke* v T187, *držaj* v T191, *drogelj* v T234, *ročica* v T392 in *locne* v T414.

Kot nerelevanten je kartiran odgovor *otka* v T381–T382.

S simbolom za »ni poimenovanja« so kartirani odgovori v T062, T065 in T067.

4. Uporabljena dodatna literatura

Doria 1987; Manzini – Rocchi 1995; Cossutta 2010

5. Primerjaj

SLA: V289B.01 *držalo pri cepu* (3/17), V272.01 *ročica* (3/81); OLA 561; ALE: 258; SDLA-SI: 393; ALI: 3551; ASLEF: 3201; HJA: 873 *plaz*, 874 *gredelj*; LinGeH: 931b *plaz*, 931c *gredelj*; ÚMNyA: /

6. Etnološka osvetlitev

Držalo pri plugu (ročice) je priprava za uravnoteženo in usmerjeno upravljanje vprežnega pluga med oranjem. Plug z eno desko ima praviloma dve ročici z držajema za oprijemanje, tako da orač z obema rokama nadzoruje potek oranja in pazi, da se plug ne prevrne ali da ne zaide na pretrdo in za oranje neprimerno zemljišče. Praviloma plug usmerja in uravnava orač, najpogosteje gospodar kmetije ali drug izkušen in dovolj krepak član družine, medtem ko vprežene živali na povodcu in pogosto tudi z bičem usmerja oračev pomočnik, pogosto odraščajoči sin, ponekod tudi žena, hlapec idr.

Držala z ročicami pri plugu so bila različnih oblik in na različne načine povezana z glavnimi deli pluga, zlasti z gredljem, oplazem in desko. Pri starejših izvedbah plugov je bila ročica nasajena na oplaz in pritrjena na gredelj, proti zgornjemu koncu pa se je razcepila v dve krajši ali daljši držali. Pri nekaterih mlajših plugih s konca 19. in začetka 20. stoletja sta bili leseni ročici že somerno oblikovani in

pritrjeni na zadnji del gredlja ter preko železnih objemk in vijakov povezani z desko. Držali na zgornjem koncu ročic sta bili ponekod nekoliko odebeljeni in prilagojeni za držanje z rokama; nekateri držaji so bili na koncih rahlo čebulasto obdelani, da je bil oprijem orača trdnjši. V tehnološkem razvoju zadnji vlečni plugi so bili večinoma železni in obrtniško ali industrijsko izdelani. Dostopni so bili v različnih tehničnih trgovinah in kupcem predstavljeni v preglednih prodajnih katalogih. Pri teh plugih z eno (železno) desko sta bila ročaja večinoma klinasto in somerno vgrajena v železni gredelj, držali pa sta bili leseni in natakneni na železni ročici. Leseni dvojni plugi so imeli praviloma vgrajene tri ročice z držaji. Srednja ročica je bila nasajena neposredno na gredelj, leva in desna pa na levo in desno desko. Ročice so bile med seboj povezane s po enim, najpogostejše železnim prečnim klinom. Plugom podobna držala in ročice so imela tudi rala, iz katerih so se razvili plugi. Ker je upravljanje z ralom zahtevalo predvsem pokončno držo začrtane smeri oranja (rinjenja zemlje), so imela preprostejša rala le močnejšo ročico s kroglastim držajem. Nekatera rala so imela enovito ročico, ki se je naravno razcepila v dve držali, za kar je izdelovalec izbral naravno raščeno mlado drevo javorja, jesena idr., ali pa so vsaj eno ali obe držali na ročico pritrdili s klini ali z železnimi objemkami. Manj pogosta so bila rala z dvema večjima in usločenima ročicama, nasajenima v oplaz, ali rala z veliko levo usločeno ročico, ki je bila nasajena na gredelj in oplaz (utrjena z lesenimi klini), in desno ročico, ki je bila z utorji in klini pritrjena na veliko levo ročico. Zgoraj sta se ročici iztekli v le nekoliko bolj navzdol ukrivljena držaja.

Prim.: Baš 1968; Baš 1980; Grafenauer 1970a; Grafenauer 1970b; Orel 1961; SEL 2004

7. Skica

